

EMILI BOIX-FUSTER

PAPA O PAPÀ NOSTRE: UN EXERCICI
DE DIALECTOLOGIA SOCIAL EN CATALÀ CENTRAL*

«Vosaltres, no heu rebut un esperit d'esclaus que us faci tornar a caure en el temor, sinó l'Esperit que ens ha fet fills i ens fa cridar 'Abba!' 'Pare!'»

(Rm 8,15-16)

*Crònica de la celebració de l'Onze de Setembre
al Parc de la Ciutadella de Barcelona.*

«La gente se lo ha tomado como lo que es: una pequeña fiesta, eminentemente popular. El móvil, el abanico y los botellines de agua: "Mama, sóc la Roser. Som amb els nens al parc de la Ciutadella. Fot una calda, mama. Un petonet, mama"»

(Joan de SAGARRA, «La Vanguardia», 12-IX-2004)

INTRODUCCIÓ

La diversitat sociolectal del català és complexa perquè s'entrellaça amb les varietats derivades del contacte intensíssim de la llengua amb el castellà, el francès i l'italià a les zones respectives. Així a algunes zones com les ciutats d'Alacant, Perpinyà i València no hi ha varietats de classe alta, perquè aquesta ha deixat de parlar el català. En canvi a zones on el català ha mantingut una vitalitat etnolingüística important, hi ha sociolectes de la llengua en totes les seves varietats. Així, per exemple, trobem el parlar de la baia a Alcoi, el xava a Barcelona o el

* Agraïxo l'ajut de tots els informants, especialment d'Eulàlia Fuster, Núria Al-turo, Àngels Pelegrí M. Lluïsa Julià, Josep Solervicens, Sílvia Romero, Andreu Muri-lló, Germà Colón, Pere Farrés, Joan Albert Villaverde, M. Rosa Lloret, Teresa Mañà, Carles Segura, Anna Serrano i Francesc Xavier Vila en la preparació d'aquest article. Evidentment l'article és responsabilitat meua. Aquest treball s'ha fet dins del projecte BFF2002-01323, atorgat pel Ministerio de Ciencia y Tecnología del Govern espanyol. Una primera versió d'aquest text es presentà com a comunicació al 9è Col·loqui de la NACS que tingué lloc a Barcelona el 26 i 27 de maig de 1998.

parlar de la noblesa a Mallorca. Aquest article, que es concentra en l'anàlisi d'una variable reduïda, vol exemplificar tant la diversitat socioletal del català, com les pressions homogeneïtzadores que pressionen per reduir-la i encongir-la.

En català hi ha variables socials força emprades però poc estudiades, com és el cas de les variables (mare) i (pare) amb les seves variants respectives. En aquest article les analitzarem fent un exercici de dialectologia social del català central, concretament del barceloní. Aquesta variable del progenitor o progenitora, emprat sobretot com a vocatiu (p. ex. «Mare!, tinc set»), té diferents variants, és a dir, formes alternatives de dir el mateix, amb un significat referencial idèntic o molt similar, bé que amb connotacions o avaluacions socials molt diferents. El grau d'avaluació i de consciència que tenen els parlants respecte a les variants de cada variable és precisament el que permet a Labov diferenciar entre tres tipus de variants: els estereotips, els marcadors i els indicadors.

«Algunes variables són objecte públic de comentari social i mostren fenòmens tant de correcció com d'hipercorrecció (estereotips); d'altres no es troben en el mateix nivell alt de consciència social, però mostren una estratificació consistent tant de caire estilístic com social (marcadors); encara d'altres no es comenten mai o fins i tot no són reconegudes pels parlants nadius, però es diferencien solament en els seus graus relatius d'avançament en els grups socials que inicien el canvi (lingüístic)» (traducció meua, LABOV, 1994:78):

Suggerim que en català central és un exemple d'estereotip la iodització, que desperta avaluacions i comentaris oberts; és un exemple de marcador, la distinció entre sons sibilants sords i sonors que no és percebuda per tants parlants ni tan sovint; i és un cas d'indicador la realització de la conjunció *que* com a *e* tancada, que és un canvi encara molt incipient i, per tant, no és percebut per la immensa majoria de parlants de la zona (ROSÀS, 2004).

Així mateix aquestes variants socials, dins de cada variable, són tallants o contínues. Són variants tallants, per exemple, les oposicions entre realitzacions sordes i sonores o les variants *pare*, *papà*, *papa*, etc., que a continuació descrivim. Són variants contínues, en

canvi, les diferents realitzacions entre *a* i la vocal neutra que podem trobar en català barceloní en posició àtona. La realització més ober-ta d'aquesta vocal és un dels trets de l'anomenat català xava, una varietat durament estigmatitzada (BALLART, 2002). En aquest estudi analitzem una altra forma de variació, també avaluada negativament, bé que sigui per motius oposats. Mentre que el xava té connotacions de parlar popular, l'ús de *mamà/papà* indicia la pertinença a sectors socials alts, refinats o esnobs. En tots dos casos, el de *mamà/papà* i el del xava, com veurem, les dues formes de parla van associades (negativament) amb un ús poc genuí de la llengua. Mitjançant aquest exercici de dialectologia social d'un petit aspecte d'ús del català, volem mostrar el lligam i la intersecció entre les ideologies lingüístiques i la variació (SCHIEFFELIN *et al.*, 1998) i convidar a la tolerància màxima envers la diversitat interna.

1. UN ESTEREOTIP TALLANT: PARE/PAPA/PAPÀ, COM A VOCATIUS

Analitzem aquí les variants que en català central barceloní s'em-pren per a adreçar-se als progenitors (*mare, mamà* i *mama*, i les formes masculines equivalents, *pare, papà* i *papa*),¹ és a dir, aquests mots quan funcionen com a vocatius, i no pas quan són un referent de tercera persona com veiem a l'exemple següent, provinent d'uns còmics a l'«Avui» (13-X-95):

(1) «Mama (vocatiu), tenim un problema. Havies deixat el dinar pre-parat, oi? I has dit al papa (referent de tercera persona) que vigilés, oi?»

A partir d'aquest exemple podem suposar —com així era— que l'enunciador del missatge és un nen que s'adreça a la seva mare. En la parla d'un adult s'esperaria que en el segon cas digués *pare*, en lloc de *papa*. Podem comparar les normes d'ús del català central o les del cas-

1. No tenim en compte variants d'aparició menys freqüent com *mami* o *mamai*, o denominacions idiosincràtiques.

tellà peninsular amb les del castellà de Xile, tal com mostrem al fragment (2):

(2) «Porque a los 1000 días exactos de ponerse enferma mi hija, a mi mamá le dio una vaina y se cayó al suelo. Tiene más de 70 años. Entraba en la sala y había allí un cuerpo pero no sentía de ella diciéndole “mamá, tengo frío; mamá, muéveme.»

(Isabel ALLENDE, «El País» 28-XI-93)

En aquest cas l'enunciador adult usa la variant *mamá* tant en el cas del vocatiu com en el cas d'un referent de tercera persona. Aquest ús seria inapropiat entre parlants adults de Barcelona, tant en català com en castellà.

2. EL GRAU DE CONSCIÈNCIA METAPRAGMÀTICA

La consciència metapragmàtica ha estat encara poc tractada en català, tot i ser un factor intervinent de primera magnitud per explicar l'evolució de la llengua (SILVERSTEIN, 1981). Dos exemples bastaran per mostrar-ne la importància. D'una banda, els pronoms personals d'adreçament (*tu, vos i vostè*). Aquests són l'exemple més conegut de variants de les quals els parlants tenen plena consciència, probablement perquè indicien de manera clara i sovintejada les relacions de poder i solidaritat en la interacció social (vegeu ROBINSON, 1979 sobre el català). Causa i prova de l'elevada consciència que es té d'aquestes variants són el fet que, des d'infants, els parlants són ensinistrats explícitament (fenomen poc freqüent) sobre el seu ús, i el fet que s'han lexicalitzat verbs per referir-s'hi, com *tutejar*, de la mateixa manera que passa també, per exemple, en castellà, francès o alemany. D'altra banda, en una societat d'intensísim contacte de llengües com la catalana, una part significativa de parlants vigila la genuïnitat dels termes, és a dir, controla fins a quin punt són propis de la llengua usada. Aquesta vigilància metalingüística sistemàtica, és a dir, el que solem anomenar purisme (THOMAS, 1991), en generar rebuig o reforçament d'unes variants en lloc d'unes altres, constitueix així un motor de primera magnitud per entendre el canvi lingüístic induït, que paradoxal-

ment no ha estat encara investigat a la nostra àrea lingüística. Probablement l'evolució en l'ús de les variants que estudiem estigui influïda pel contacte català-castellà. En el fragment següent (3), d'un castellanoparlant de Manlleu (Osona), que ha après parcialment el català, podem observar una condemna explícita de l'ús de *mama*, perquè és considerat un mot aliè del tot, en la seva opinió, a la genuïnitat de la llengua castellana i perquè està estigmatitzat com a varietat popular:

(3) Castellanoparlant 1 de Manlleu (Osona) (anys noranta)

«No, i en, el català és un idioma molt primari perquè n'hi han molt, moltes paraules que en castellà et sonen fatal como panxa, o sigui, n'hi han coses, que en castellà XXX el papa i la mama jo no lo he assimilat mai, no lo podia suportar que en diguessin “mama” perquè jo sempre havia sentit el “mama”, allà en el meu poble, de la gent més baixa, més tirada, més, vull dir, era una expressió de molt mala educació el “mama” i el “papa”»

Ben contrària és l'opinió d'un informant de Sinner (2002,172), nadiu de Cuenca, per al qual la variant habitual és *mama*. Falta una recerca sociolectal sobre el tema que tractem aquí en castellà.

El meu interès per les variants de la variable *pare*² es va despertar ja fa anys per la duresa amb què vaig sentir sovint reaccions de rebuig, condemna o, millor dit, disgust, envers les variants o bé *mama* o bé *mamá*³ per part dels sectors socials que no empraven una de les dues variants. Com passa sovint en el comportament social, és molt més contundent el rebuig que l'aprovació —trobem aquí l'efecte *repous-soir* que esmentava sovint el desaparegut Pierre Bourdieu: els agents socials solem expressar molt més directament i àrada el que detestem

2. Usaré indistintament les variables *pare* i *mare* i no repetiré sempre els dos casos. Dono per suposat que les connotacions socials del femení i del masculí són idèntiques o molt similars. En el títol de l'article he triat *pare* perquè recorda el vocatiu que encapçala l'oració cristiana més coneguda: «Pare nostre que esteu en el cel, sigui santificat el vostre nom...».

3. Hem recollit d'altres reaccions envers altres variants de progenitor/a com *mami*, però no les hem tingut en compte per la seva baixa freqüència en les dades proporcionades per l'enquesta (vegeu més endavant).

que no pas el que ens agrada. Aquestes reaccions se senten de viva veu, sobretot, és clar, en famílies on els dos membres de la parella provenen de tradicions lingüístiques i filiacions socials diferents i on entren en joc i en xoc el que també Bourdieu anomenava *habitus*, és a dir, esquemes de percepció, apreciació i d'actuació diferents. Poques vegades apareixen per escrit aquestes avaluacions envers *mamà* o *mama*, termes tots dos de l'àmbit més privat i familiar. Trobem, però, que hi ha consciència que hi ha tria de variants. Així en una entrevista a un intèrpret de Papagueno de Mozart (entrevista a Àngel Llàcer, «Avui» DDD, 2001-2002: www.andreusotorra.com/com/teatre/entrevista69.html), se li demanava:

(4) «¿Quan siguis gran, els nens et diran papa, pare, papi, papà o potser Papagueno». I responia «Em diran...Papagueno? No. Espero tenir-ne molts i que em diguin papa»

La variant *mama*, la més estesa en català barceloní, és la preferida per l'actor. Un altre exemple insòlit d'aquesta consciència metapragmàtica, fou la reacció de l'escriptora catalana en castellà, Rosa Regàs, davant de la suposada tria de *mama* i *papa*, com a formes no marcades o principals en la televisió pública catalana. L'autora critica la baixa versemblança dels doblatges al català perquè no usen mai *mamà*.

(5) «Otro caso peculiar del nuevo catalán es la abolición del *pare* i *mare*, del *papà* i *mamà*, sustituidos siempre en los programas de televisión y en los doblajes por el *papa* i *mama*. Hasta ahora el *papa* i *mama* era más popular, el *papà* i *mamà* más aburguesado y el *pare* i *mare* más de familias nostrades y patriarcales o rurales. Más o menos. Ahora no. Y es que nos pasamos la vida desgañitándonos para que no reconozcamos nuestro fet diferencial, pero ya no se acepta que entre nosotros haya la menor diferencia, ni siquiera con algo tan inofensivo como es llamar a tus padres como te dé la real gana o como has oído que lo hacían ellos y tus abuelos. (...) En los doblajes de películas, amén de otras traducciones que nos llenan de escalofríos la espalda, una duquesa de la corte de St. James trata a su anciana madre de *mama*, lo cual no es sólo ridículo sino de pésimo traductor»

(«El País», 23-I-1998)

Francesc Vallverdú, responsable del model lingüístic de la CCRTV, rebatia parcialment aquesta crítica de Regàs i descrivia l'estratificació social del català en la Barcelona en els anys de la seva formació:

(6) «...y que los apellidos *mama/papa* no necesitan ningún apoyo institucional, porque siempre han sido los más utilizados en los sectores populares (incluso castellanohablantes), particularmente en el lenguaje infantil (...) En Sants y en el Poble Sec, donde transcurrió mi niñez y adolescencia, percibíamos diferencias entre nuestro catalán y el de los barrios altos de Barcelona (...) Mientras que nuestros carreteros y transportistas utilizaban el *vos*, en los barrios altos se detestaba este tratamiento por menestral; mientras que en nuestros barrios decíamos *mama/mare* o *mare/pare*, en los otros se oía *mamá/papá*, frente a nuestro *got* (vaso) los barceloneses acomodados preferían *vas*»

(«El País», 29-I-1998)

Vallverdú recordava a Regàs que la forma no marcada preferida i més sovintejada a TV3 era *pare* i *mare*, llevat dels ambients molt infantils on es preferia *mama/papa*. Joan B. Culla («Avui», 23-II-98) titllava aquestes crítiques de Regàs a la compacticitat o manca de diversitat interna de la societat catalana, assenyalades per aquesta manca de diversitat lingüística interna, de demostracions d'heterodòxia ridícula.

Aquesta crítica (exagerada), feta per l'escriptora Rosa Regàs, té un punt de veritat si observem l'ús dels vocatius per a progenitor en dues sèries televisives que transcorren en famílies acomodades. D'una banda, a la sèrie *Majoria absoluta* (TV3, 2004) que reflecteix la vida d'una família nombrosa catalana, encapçalada pel pare, director d'orquestra, i per tant de classe mitjana alta, s'usa exclusivament *papa*, malgrat el nivell de vida alt de la família, que compta amb dos servents i tot. De l'altra, també trobem l'ús de *papa* i *mama* a *Mar de Fons* (TV3 2006) en què els protagonistes són una família barcelonina propietària d'una gran editorial.

Passem ara a presentar l'abast geogràfic de la variable que estudiem i les dades que ens en permeten descriure l'ontogènesi i la filogènesi.

3. L'ABAST GEOGRÀFIC DE LA VARIABLE: EL CATALÀ CENTRAL I/O BARCELONÍ

Ens limitarem a parlar d'aquestes dues variables exclusivament a partir del català central i/o barceloní perquè, com és sabut, el significat social d'aquestes variants socials canvia molt segons la comunitat de parla dialectal a què ens referim.

No pretenem fer aquí una revisió sociolectal del tema en tot el domini perquè ens en falten prou dades rellevants.⁴ Sols podem assenyalar-ne algunes de comparatives. En eivissenc, per exemple, la forma general per a la variable *mare*, no marcada, és *mamà* actualment. En menorquí o en el mallorquí de Palma la forma més generalitzada i sense connotacions de classe alta (possiblement sí en els seus orígens) també és *mamà*, mentre que les formes en retrocés serien *mumare* o *monpare* (comunicacions personals d'Andreu Murillo 1996, i de Joan-Albert Villaverde 2005 respectivament). N'és una exemplificació el fragment següent de les *Rondaies Menorquines* (FERRER, 1973: 34): «—Ai, papà —diu altra volta sa fia del Rei—, quin falconet més polit s'ha tornat posar en es balcó».

En valencià actual, per la seva banda, la variant urbana menys marcada ha esdevingut *papà*, com veiem en el següent metadiàleg de Gregory Bateson, traduït de l'anglès per Vicent Salvador (1989, 23-41):

(7) «Però, ¿es tracta d'una partida, papà? ¿Jugues tu contra mi?»

Les variants alternatives, *mare* i *mama*, són vives però regressives. En el fragment (8) Ferran Torrent descrivia així les connotacions negatives de *mamà* entre gent de l'Horta valenciana catalanoparlant (*Gràcies per la propina* 1998: 39). La variant preferida arribava a esdevenir una contrasenya, un xibòlet:

4. Un camp a recórrer és l'examen de les traduccions, per exemple. Així trobem l'ús de *mamà* a la traducció de *Pel cantó de Swann* de Marcel Proust a càrrec de Jaume Vidal Alcover: «La mamà va passar aquella nit dins la meua habitació» (1990-1991, Columna, Barcelona, p. 31). L'ús d'aquesta variant obeeix als orígens del traductor o pretén connotar la pertinença a la classe alta dels protagonistes?

(8) «Aleshores estàvem convençuts que parlar castellà era un idioma de “rarets”. No era ben bé així, evidentment, potser hi havia una associació simple però decisiva: valencianoparlant/ poble/llaurador/home fort; castellanoparlant/ funcionari o professió similar sense preponderància del físic. El més determinant, però, s’arrelava en el fet que els xiquets de la ciutat anomenaren els pares “papà” o “mamà”. Això ens empenyava tant que, quan ens barallàvem amb alguns d’ells, el posàvem de bocaterrossa i li retorciem una orelleta —o un testicle, Pepín n’era partidari— i no el deixàvem fins que deia “pare” o “mare”. Només Déu sap els castellanoparlants que deixà estèrils el meu germà»

A Castelló de la Plana la forma tradicional era *mare*, però està essent substituïda per *mamà* (Germà Colón, comunicació personal). Carles Segura (Baix Vinalopó) (comunicació personal) assegura que la gent gran hi diu *mare*, mentre que la gent jove diu *mama* o *mamà* sense que estigui marcat socialment. Anna Serrano (comunicació personal) informa que en els pobles de la Vall d’Albaida encara s’usa *mare* com a vocatiu, cosa que també ocorre en els pobles dels voltants d’Alcoi. En canvi, a la ciutat d’Alcoi, usarien el vocatiu *mama* els sectors treballadors i *mamà* la burgesia, és a dir els sectors que es diu que parlen *baiós* o que parlen *de la baia*. Ens trobem doncs amb un paralelisme amb la situació sociolectal a Barcelona.

Pel que fa al Principat, a la zona central fora de Barcelona, segons l’enquesta als estudiants de la Universitat de Barcelona (vegeu 5.1 més endavant) la forma més freqüent seria *mama*. A Manlleu (Osona), per exemple, la forma majoritària i no marcada seria *mama*, bé que també s’usaria *mare* (comunicació personal de Pere Farrés). En canvi, a la zona occidental, *mare*, segons els resultats de la mateixa enquesta, seria la forma majoritària. El paisatge es complica, però, si fem un zoom en zones més petites. A la Conca de Tremp, al Pallars i a la Ribagorça, per exemple, tothom usa habitualment *mamà* i *papà*, formes que no estan marcades socialment (Sílvia Romero, Núria Alturo i Àngels Pelegrí, comunicació personal). Una d’aquestes informants assenyala que aquest ús va ésser ridiculitzat quan es traslladà a viure a Lleida. Potser per això Maria Barbal, filla de Tremp, posa en boca dels personatges que parlen en català a la seva novel·la, *Carrer Bolívia* (1999: 149), la variable *mamà*, tot i pertànyer a sectors obrers immigrants a Barcelona que hi parlen ja en català.

Per tant les conclusions a què arriben tipus d'estudis com aquest es limiten exclusivament a certes zones, no es poden generalitzar al conjunt del domini lingüístic. L'*Atlas lingüístic del domini català* (BADIA, PONS I VENY: 1993) proporciona dades insuficients sobre l'ús de *pare/mare* com a progenitors, que ens permetessin fer isoglosses definides sobre aquesta variable social.

4. L'ABAST CRONOLÒGIC: L'ONTOGÈNESI DE LA VARIABLE

Ens limitarem, com hem dit, a la forma d'anomenar el progenitor o la progenitora, normalment com a vocatiu. No tractarem de l'ontogènesi de la variable, és a dir, dels canvis que rep el terme a mesura que, amb el pas del temps, es modifica la relació dels parlants amb els seus pares. Per a fer aquesta anàlisi ens haurien calgut dades longitudinals de què no disposem. En l'enquesta, que comentem a 5.1., hem recollit l'ús declarat de la variable entre els 3 i 10 anys, perquè suposem que encara no s'ha produït un canvi idiolectal per tal d'evitar un pretès infantilisme. Aquests canvis d'ús del vocatiu no són senzills perquè a vegades al llarg de tota la vida es mantenen els usos més 'infantils', en tractar-se de relacions de caire estrictament privat. Així mateix és envitricollat separar els àmbits considerats privats dels àmbits considerats públics. El marc (GOFFMAN, 1974), o punt de vista de l'actor social, és terriblement canviant. Així els missatges privats, publicats o emesos en mitjans públics, mantenen molts trets familiars o íntims, que discorden del nivell de formalitat que s'esperaria. Així ho trobem en esqueles, glosses o memorials en funerals, avisos de naixement i/o bateig, o de primeres comunions, etc. Les normes de copresència, que demanen mantenir un mateix nivell de formalitat o de privacitat queden alterades: mitjançant l'ús de trets familiars s'acolorix d'afectivitat el fragment de l'enunciat. Així, per exemple, trobem una ressenya de la novel·la *El final del joc*, a càrrec d'Eva Piquer («Avui», 8-V-2003) que comença amb el fragment «El dia que la mare li anuncia que han perdut el papà, l'Adrià diu a la mare que no plori». El narrador usa *papà*, perquè adopta en el discurs en tercera

persona el marc interpretatiu del nen «Adrià», quan en una narració d'un adult el més esperable hauria estat *pare*. Més recentment, en la crònica de la defunció de l'avi de Leticia Ortiz («Avui», 1-IV-2005), s'esmenten els següents mots del fill: «Jesús Ortiz va recordar el difunt amb un emotiu: “Que gran ets, papi!”» Aquesta variant, *papi*, pertany a un registre familiar, intern, i no esperable en un context formal. L'è-moció dels funerals, però, permet trencar aquestes expectatives.

Probablement aquestes normes són variables en les llengües romàniques, tal com hem vist en castellà sud-americà (comparat amb català central), en el fragment (2) més amunt. En els fragments (9) i (10), provinents respectivament d'un escrit de condol i d'un anunci d'aniversari en italià, podem observar com l'ús de les formes familiars, *mamma* i *papà* acoloreix el text de privacitat.

(9) «Il nostro più sincero ringraziamento vada a tutte le persone che, nelle varie forme, hanno condiviso e alleviato il nostro dolore nell'ora del distacco dal nostro caro figlio” I signen “La mamma e il papà con tutti i famigliari»

(«Giornale del Popolo. Ticino», 11-VIII-2000)

(10) «El segon consisteix en la fotografia d'un infant d'un any amb el peu següent: “A Itan, che spegne la sua prima candelina, auguroni! Un grosso bacione da mamma Catia, papà Mirco e tutta la banda»

(«La Regione Ticino», 11-VIII-2000)

En aquestes dues darreres citacions es produeix una combinació de veus, una polifonia, en termes de Bakhtin: en introduir el discurs d'altri, l'emissor li confereix quelcom de la seva pròpia veu.

Una altra mostra de la complexitat d'aquests marcs, la trobem en l'ús de *pare* i *mare*, com a vocatius entre parelles amb fills a l'hora d'adreçar-se mútuament: la denominació d'adreçament dels fills passa a usar-se entre els cònjuges: un cònjuge s'adreça a l'altre dient-li *pare* o *mare*. Les denominacions dels fills als pares es traslladen a les relacions entre els pares. Tampoc tractarem aquí de les relacions entre els vocatius de progenitor i les formes personals d'adreçament.

Les variants *papa* i *mama* en català central són a vegades titlades de massa infantils i els informants assenyalen que van passar a usar la

variant menys marcada, *pare/mare* quan es van fer grans. Una prova d'aquesta afirmació, la trobem en la campanya publicitària endegada per la immobiliària barcelonina Becovén els anys 2002 i 2003, oferint els seus serveis per a la compra i venda de pisos. En aquesta publicitat apareixia un home adult, barbut però alhora amb un xumet a la boca, per ridiculitzar que no s'hagués emancipat i encara visqués a casa dels pares. Aquesta fotografia anava acompanyada dels textos: en castellà «¿Aún vives con mamá? En Becovén encontrarás tu piso», i en català «Encara vius amb la mamà? A Becovén trobaràs el teu pis». Tornem a trobar aquesta ridiculització de *mamà/papà*, en l'article «*Mamà, jo vull ser okupa*» de Iu Forn («Avui,» 24-IV-2006) que es burla dels okupes que han aconseguit sense esforç un pis de protecció oficial proporcionat per l'ajuntament de Barcelona.

No sabem si *mamà* s'usa en el llenguatge infantil inicial. La traducció catalana, que he trobat (BRUNER, 1985: 123) de l'anglès infantil «Mummy, look», emprat per un infant als vint-i-quatre mesos, és «Mama, mira». Per la seva banda Joan Corbella (1993: 34), en descriure a (11) el desvetllament de la parla exactament a la mateixa edat, també tria *mama/papa*, com a forma no marcada:

(11) «Ja a prop dels dos anys començarà a conèixer el seu nom i a saber-lo dir i identificar els homes com a “papes” i les dones com a “mames”»

5. LES DADES: LA FILOGÈNESI DE LA VARIABLE

Les dades en què es fonamenta aquest apartat són de tres tipus: (1) una enquesta passada als alumnes de la UB; (2) materials lexicogràfics i prescriptius; (3) tota mena de materials literaris i periodístics, sobretot infantils, i (4) materials publicitaris, gràfics i audiovisuals.

La tesi principal que es volia comprovar és que les tres variants, *pare*, *papa* i *papà*, sobretot la segona i la tercera, han funcionat com a indicadors de variació social, molt clars i definits en català central barceloní. *Mama* connotava classe baixa i mitjana i *mamà* connotava, encara molt més marcadament, classe alta o mitjana alta. Per ridiculitzar algú, es dirà que és un «*fill de papà*», posem per cas, o quan es vol cri-

ticar uns *parvenus*, gent pretensiosa, o que fa ostentació injustificada, es sentenciarà que «papà, mamà, patates sense oli». Així mateix, en un espot d'ERC a les eleccions municipals de Barcelona del 1991 apareixia un retrat d'una dona empolainada al costat d'un gat i d'una criada filipina, adreçat als joves, al peu del qual deia: «No ha de viatjar com els papàs». També està marcat *mamà* en el titular «Els alumnes de la Pompeu Fabra no som nens de papà» («Gaceta Universitaria. Catalunya», núm. 4, 7-II-1994), en què es pretén negar que aquesta universitat fos més elitista que les altres universitats públiques catalanes. En un recull de relats recent (*Marxem, papà. Aquí no ens hi volen* d'Imma Monsó, 2004), l'ús de *papà* és irònic i recorda la relació de dependència respecte als pares d'un protagonista. Molt excepcionalment trobem usos no marcats de *papà*, com a vocatiu. Aquest és el cas de l'encapçalament d'un article de Joan Oliver («Papà, vine'm a buscar», «Avui», 8-I-2000) que tractava de la repatriació a Cuba d'Elián González, després que el reclamés el seu pare des de Cuba.

5.1. *Les enquestes a alumnes de la UB (1994-1995-1997-2004-2006)*

Es passaren cinc qüestionaris a alumnes de la UB, des del 1994 al 2006. La primera enquesta es passà en dues ocasions, sempre a estudiants universitaris de la Regió Metropolitana de Barcelona. En primer lloc l'any 94-95 es demanà la classe social i ocupacional de 48 informants i els seus usos declarats de la variable progenitor. Es tingueren en compte sols els estudiants de primera llengua catalana o els bilingües familiars i es demanà l'ús del vocatiu en la seva relació amb els pares quan ells tenien entre tres i deu anys d'edat. També es demanà el lloc de naixement per diferenciar els qui pertanyien a l'àrea del català central, és a dir, aquells que es tingueren en compte en el còmput total. Dels cinc que pertanyien a la classe alta, dos usaven *mamà* i tres empraven *mama*. Entre els estudiants de classes socials mitjanes (29), 74% afirmaven emprar *mama* mentre que un 26% afirmaven usar *mare*. Val a dir que entre els fills d'ensenyants —probablement més sensibles a la norma lingüística considerada més legítima i vehiculada per l'escola— el percentatge d'ús de la variant *mare* arri-

ba a 60%. Finalment entre els informants de classe baixa 12 (85%) afirmaven emprar *mama* mentre solament 2 (14%) usaven *mare*.

En el curs 95-96 es passà una enquesta similar a 46 estudiants, també de la Regió Metropolitana de Barcelona, i 37 (80%) usava *mama*, 5 (10.8%) *mare* i sols 4 informants afirmaren emprar la variant marcada *mamà*. No és que no hi hagi fills de classe acomodada que usin *mama*. El que és segur és que els que usen *mamà* son relativament benestants: entre els 4 hi ha un fill d'advocat, un fill de comerciant i dos fills d'empresaris. Els alumnes de fora del Principat en cap cas afirmen usar *mama*. Dos informants de Menorca oscil·laven entre *ma* i *mamà* mentre que els de Formentera i Mallorca usaven exclusivament *mamà*.

El 1997 es passà una enquesta més detallada a 115 estudiants, tots ells nascuts a la Regió Metropolitana de Barcelona, que mostren uns percentatges molt semblants als de les enquestes anteriors. Setanta-tres estudiants (63%) afirmaren usar *mama*, 38 (33%) *mare* i 4 (3.4%) *mamà*.

El 2004, es tornà a passar l'enquesta a 11 alumnes catalanoparlants: 9 afirmaren usar *mama*, 1 *mare* i 1 *mamà*. 2 informants provenien de fora de la Regió Metropolitana de Barcelona (Vall d'Albaida i Solsonès) i tots dos usaven *mama*. Finalment el 2006, respongueren 14 estudiants de Barcelona, dels quals 13 respongueren emprar *mama/papa*, mentre que l'única de classe alta afirmà usar *mami/papi*. Els dos estudiants de Palma usaren l'un *mamà* i l'altre *mumare*, que sembla que és la variant recessiva.

Quan es demana als informants que descriguin qui sol emprar *mamà* les respostes són del tipus següent:

- Famílies benestants d'origen barceloní
- Gent de casa bona
- Els grans propietaris o els estiuejants
- La gent que vol aparentar, els esnobs
- Parlar repellant de gent de classe alta, abans el feien servir les senyoretas
- És una mica *pijo*
- Ho acostumen a dir els *pijos*
- Castellanoparlants

En conjunt, en les quatre enquestes apareix un fort rebuig a la forma *mamà* en els comentaris recollits: és una variant associada a gent refinada o esnob (QUINTANA TRIAS, 2000). Alguns informants arriben a considerar *mamà* una variant d'origen castellà. Es aquest un cas d'hipercorrecció o d'allodòxia, de demostració de seguiment d'una norma (dòxia) errònia, causada per una zel exagerat en la vigilància d'aquesta norma. En aquest cas, els usuaris, en arribar a excloure la variant estigmatitzada de la mateixa llengua catalana, probablement volen evitar de totes totes el seu ús, que, per la seva similitud, pot ser interpretat com un castellanisme. Sinner (2002: 165; i 2004) ha descrit un cas similar en el castellà de Catalunya, en què s'evita sempre la variant *arribar*, per tal d'evitar que els oients puguin interpretar-ne l'ús com a catalanada. De fet, la mateixa consideració que *mamà* (i no *mama*) és la forma castellana és falsa perquè *mama* també és una variant viva en castellà popular, per exemple a Cuenca (SINNER, 2002: 172). En aquests casos, trobem mostres, en definitiva, de la tendència homogeneïtzadora de molts parlants: les seves ideologies lingüístiques els aconduïxen a reduir-ne la diversitat interna (LIPPI-GREEN, 1997)

5.2. *Les dades lexicogràfiques i prescriptives*

En primer lloc vam examinar el *Diccionari de freqüències* (RAFEL 1996 i 1998), que proporciona dades quantitatives molt valuoses, però no refinades, a partir de textos escrits des del 1833 fins al 1988. Les variants de *papa* poden referir-se al pontífex romà i les de *mama* poden referir-se a l'òrgan femení. Per a la llengua literària trobem 132 casos de *mama*, 1030 de *mamà*, 3 de *mamai* i 16.795 de *mare*. Pel que fa a la variable masculina, trobem 746 casos de *papa*, 1.067 de *papà* i 21.186 de *pare*. Sobta l'escàs nombre de variants de *mama* i *papa*, quan en l'actualitat és la variant més comuna i, en canvi, el nombre superior de les variants alternatives *mamà* i *papà*.

Aquestes connotacions socials tan marcades de les dues variants que aquí analitzem es troben descrites a pocs diccionaris. El diccionari de Pomares (1997) és, com podíem esperar pel seu tema, el que en proporciona més informació. L'entrada de *papà* (idèntica en el cas de

mamà), per exemple, diu «afec. Pare, només usat en ambients molt carrinclons, esnobs o castellanitzants». L'entrada remet a l'expressió *fill de papà*, i diu «Persona ben situada gràcies a la influència o al poder econòmic dels pares// Persona cursi i inútil, molt usat com a insult». Finalment, l'entrada *fill de casa bona* remet a *fill de papà*.

El *DIEC* es limita a assenyalar que tant *mamà* i *mama* són termes familiars. El *Diccionari valencià* (LACREU, 1996), per la seva banda, esmenta que totes dues formes són variants col·loquials de *mare*, mentre que el *Nou diccionari escolar de la llengua catalana* (2004) indica que són noms afectuosos o infantils per designar la mare.

En el *DELC* Coromines és duríssim en el seu judici sobre les variants *mamà* i *papà*, que considera formes espúries, interferències en català absolutament condemnables. Encertadament destaca que aquesta variació és més de caire social que no pas regional. Coromines sembla tenir una escassa sensibilitat davant dels canvis sociolingüístics i condemna el terme com a no genuí, provinent del francès i arribat a través del castellà:

(12) «Papa fou el mot del llenguatge per anomenar el 'pare' en el parlar de les criatures i els adults que hi tractaven; papà s'introduí en el s. XIX com a francesisme de certes famílies, mirat per la majoria com una francesada de mal gust; aviat guanyà terreny (Lab. 1864), per igual, en les capitals dels quatre països de la llengua, si bé a Bna. s'hi resistien encara c. 1920 les famílies cultes i benestants més tradicionalistes —liberals o no— (a casa meua no vaig sentir sempre ridiculitzar), però ja estava quasi generalitzat en aquells anys (consigna adoptada per "En Patufet", J. M. Folch i Torres i el seu cercle, i literatura infantil), fora de la menestralia, si bé pertot ha restat papà en l'ambient rural i de les viles, única forma verament catalanesca. (...) Dualisme lingüístic social, mai regional; en castellà, Madrid, que en el fons ha estat sempre més obedient als corrents francesos, quan no són progressistes, s'havia rendit primer que enlloc, i s'hi sumà la seva influència. Fets paral·lels en *mamà*».

Coromines al mateix *DELC* gosa fins i tot vaticinar en l'entrada *mama* que aquesta variant s'usarà en el futur, predicció que sembla inapropiada en un diccionari etimològic. Em sembla que més aviat Coromines enuncia el seu profund rebuig per la variant alternativa *mamà*:

(13) *Mamà* «com a vocatiu dirigit a la mare per les criatures i nois havia estat general fins endavant del s. XIX i resta i restarà en ús: a finals del s. XIX molta gent de la classe alta els ensenyà l'afrancesat *mamà* (a Mall. *mamai*); però àdhuc a Barcelona, i en el primer quart del XX, ho mantenien bastantes famílies, rebutjant *mamà* com una afectació francesa i castellana (testimoni la meva)».

Coromines, «benestant, però no ric» (PUJADES 2005,31), s'oposa a una moda que ell devia veure estendre's per sectors socials semblants al seu.

El *DCVB*, molt més prudent que el *DELIC*, es limita a indicar que *mamà* és «mare, en el llenguatge modern» i remet a un fragment de les obres d'Emili Vilanova. En el *Primer Diccionari* (FARGAS, 1996), adreçat a l'educació primària, apareix la variant *mama/mames* («Paraula que diuen els infants per a referir-se a la mare»), però no la forma alternativa *mamà/mamàs*. En un diccionari heterodox, el d'argot barceloní (SÀNCHEZ *et al.*, 1991) s'opta per *mamà* en lloc de *mama*:

(14) «(...) ens decanem per la llengua que té en la seva forma d'expressió oral la principal via de difusió. Així, per posar uns exemples, volem aclarir que entre el vaixell i el barco, triarem el segon, com preferim vivenda a habitatge; de forma similar entre papa i papà escollirem el que no es confon amb el cap de l'Església Catòlica. D'altra banda, però, entre sostre i tetxo, entre mantega i mantequilla o entre escombraries i bassura triarem la locució menys adulterada».

Evidentment un diccionari d'ús de la llengua hauria d'informar de les connotacions socials de *mamà* i *mama*.

5.3. Els materials literaris i periodístics, sobretot infantils

Literatura infantil i llibres de text. No hem pogut examinar mostres de literatura infantil en el segle XIX, perquè no n'hi ha pròpiament fins al segle XX. Sobretot hi ha poca producció per als infants més petits, és a dir, aquella producció on seria més probable el vocatiu referit a la mare o al pare (vegeu ROVIRA I RIBÉ, 1972). La literatura infan-

til en els seus inicis és sobretot moralitzant i difícilment de caire realista, cosa que portaria a voler presentar diàlegs versemblants on apareixerien probablement les variables sociolectals que aquí estudiem. A tot estirar el que trobem són reculls com *Rondallayre. Quentos Populars Catalans* (1872), *Lo llibre de l'infantesa* (1884), en els quals no hem trobat casos del vocatiu en qüestió. Ja en el segle xx a *La rondalla del dijous*, trobem, tanmateix, exemples de la variant *mare*, en relats de tema fantasiós:

(15) (*La Rondalla del Dijous*, núm. 3, 1909, p. 35) Uns aligatons es dirigeixen a la mare àliga:

- «—De què rieu, mare?
—No ho podeu saber.
—Digueu-nos-ho»

(16) (*La Rondalla del Dijous*, núm. 8, 1909, p. 125)

«La seva més gran satisfacció era poder-se posar davant del mirall i dir-li:

“Mare, avui he estat tal com tu hauries volgut que fos”.»

També en el segle xx «El Patufet», dirigit pel popular Folch i Torres (SEMPRONIO, 2001), ens pot servir com a exemple de literatura infantil, i a més amb èxit. Així, en el fragment (17) una senyora alta ben vestida pregunta al seu infant per què dóna caritat a un pobre en un dibuix subtitulat *Excés de caritat* («El Patufet», 11-IV-1905, núm. 98):

(17) Mare: «I ara! Per què li has de donar cinch cèntims an aquest senyor»,

Fill: No veus que és un cego, mamà.

En aquests començaments del «Patufet», a vegades *papà* i *mamà* apareixen en cursiva, fet que podria indicar que aquesta variant és una novetat. Així passa a la narració *Vergonyosa* d'A. de Rius Vidal (núm. 102, 16-XII-1905). En altres ocasions s'usa *mamà* sense cursiva (núm. 1, p. 6; núm. 4, p. 5; núm. 93, p. 631; núm. 97, p. 4; núm. 236, p. 457). Hi ha oscil·lacions en la variable que estudiem perquè en el núm. 20, p. 12 i p. 4, i en el núm. 21, p. 39, així com als núm. 20, 56 i

236 que trobem *mama*. En canvi, en els núm. 1, 4, 93 i 97, trobem la variant *mamà*.

Podem mostrar a continuació una sèrie d'exemples del volum del 1917. Hi podem observar que *pare* és un terme usat pels pobres o camperols mentre que els més benestants, els ciutadans, usen la forma *mamà*. Així en la narració *El gos del ceguet* (p. 11) trobem que l'infant pobre diu: «*Doneu-li un bon cel al meu pare*». En canvi la nena rica, en el mateix conte, dirà: «*Que trist és no tenir papàs*». A la narració *Marta i Maria* (p. 50) com a referent a una tercera persona sempre s'usa la forma *mamà*, de la qual cosa podem deduir que també s'empra com a vocatiu. Per la seva banda, a *Les dugues alegries* (p. 90) la família benestant empra sempre com a vocatiu o com a exclamació *mamà*, cosa que també ocorre a *L'endolat* (p. 830): «*¡Miri, mamà!*». En canvi, a *El xàrric de l'hospital* la família pobra usa com a vocatiu sempre *mare*. P. ex. «*no us afligiu aixís, mare*».

La biblioteca Gentil, dirigida pel mateix Folch i Torres, segueix idèntiques pautes d'ús de *pare* i *mare*. En la novel·leta d'aquesta col·lecció *El jardí abandonat* (sense data d'impremta, probablement dels anys vint), per exemple, les famílies propietàries de cases senyoriales, diuen «*no, mamà*». En alguns casos l'ús de *mare* va associat al tractament de *vós*, com ocorre a *Història d'una pobra noia*. Finalment, en la novel·la *Margarida*, trobem ocurrències de *mamà*, usat com a referent de tercera persona. Així una família d'un xalet del barri de Sant Gervasi de Barcelona (p. 7) diu: «No ha vingut encara el papà». També trobem la variant *mamà* a les *Pàgines Viscudes*, com, per exemple, a *Memòries d'una nena* (FOLCH I TORRES, 1962). Aquest ús de *mamà* és omnipresent a l'obra de Folch i Torres: esmentem-ne com a exemple les obres següents: *L'anell de prometatge* (1925), *Les formidables aventures de Pere Fi* (1934) i *La senyoreta de Casa-just* (1954). En la segona d'aquestes obres, els protagonistes que usen les variants *mamà/papà* pertanyen a la petita burgesia urbana, no són gent gaire refinada, mentre que sí que ho són a la darrera obra.

Aquesta moda d'usar *mamà*, propugnada per Folch i Torres, s'estén així doncs per part de la menestralia i classe urbana catalana, la classe mitjana il·lustrada que es troba al darrere de revistes com «D'A-

cí i d'allà»,⁵ de «Mirador», d'«Esplai», la classe receptora dels consells d'urbanitat que llançarà Myself, l'àlies de Carles Soldevila. Aquesta moda també es difon mitjançant les cançons que ensenyava el mestre Joan Llongueres. Per exemple, una cançó infantil del seu repertori començava així: «La mamà ho sap tot, tot i tot i tot i tot i tot». En canvi, trobem l'ús de la variant menys marcada, *mare*, a *Narcís* de Lola Anglada (Políglota, 1933).

Tot i ser autors d'obra també difosa després de la guerra civil, tant Benejam com Toreski són parlants formats en aquest primer terç de segle i usen *mamà*. Podem, per exemple, observar l'ús de *mamà* en la versió catalana de *La família Ulisses*, que aparegué en el número extraordinari en català de la revista TBO, escrita i creada pel menorquí Benejam, el 1976, arran del seixantè aniversari de l'aparició de la publicació: les filles del pare Ulisses, representant prototípic de la classe mitjana, s'hi adrecen amb *papà*. També podem observar l'ús de *mamà/papà* en els guions de Toreski (pseudònim de Josep Torres Vialta, fill de mare d'Olesa i de pare de la Ciutat Vella barcelonina, 1862-1937) a la ràdio barcelonina dels anys vint i trenta, p. ex. «Ahir amb el papà i la mamà, vam anar a veure el curandero» (TORRENTS, 1961: 37). *Mamà/papà* sembla doncs una tria de sectors mitjans i mitjans alts fonamentalment urbans.

En canvi, en el cançoner tradicional (MAIDEU, 1992) dominen clarament *mare* o *mumare*. Per exemple, a *La filla del carmesí*: «Mare, aquí teniu la roba i la faixa de setí»; a *El Testament d'Amèlia*: «Mare, la meva mare, us deixo el marit meu»; a *A la plaça fan ballades*: «A sa plaça fan un ball, mu mare, deixau-m'hi anar»; i a *La filla del marxant*: «Mares, no deixeu mai les filles que festegen». La forma anterior al segle XIX és *mare*, tant en els cançoners, com en el folklore que hem pogut consultar.⁶

Literatura infantil dels anys seixanta i setanta. Finalment vaig repassar una selecció de contes infantils dels 60 i 70, per tal de veure si

5. Per exemple, al núm. 83 (1924) a *Lletres a la Nuri*: «El papà va fer un gran escarafall».

6. Vegeu, per exemple Joaquim Maideu (1992) *Llibre de cançons. Crestomatia de cançons tradicionals catalanes*. Vic: Eumo

hi havia hagut canvis d'ús de les variants que tractem respecte a l'època anterior, els primers trenta anys del segle. En els seixanta i setanta el domini de *mare* i *mama* és aclaparador. Dels anys seixanta vaig examinar una selecció de vint obres infantils representatives, suggerida per l'especialista Teresa Mañà.⁷ No vaig trobar, però, gaires casos de variants del vocatiu progenitor. Trobem el vocatiu *pare* a *El meu pardal* d'Àngels Ollé (1964), *Avui començo a treballar* de F. Candel (1969), *Anna Maria fa els encàrrecs* (1964), *Anem a buscar un gos* d'Àngels Garriga (1965), *El sant de l'àvia* (1965). Així mateix en un repàs de tots els exemplars del 1967 a «Cavall Fort», sols trobem la variant *pare*. D'altra banda vaig repassar textos catequètics per a infants, ja que en els anys seixanta, gràcies al Concili Vaticà II, es dona una renovació en aquest camp, amb textos més a l'abast de la població. Sí que vaig trobar exemples de la variable més marcada, *mamà*, en un quadern de catequesi d'aquesta època, de vuit pàgines, publicat a Barcelona però sense data exacta i sense esment dels autors (*La vida de cada dia. Creixo*, p. 4). Significativament els autors usen la forma socialment més marcada: «Abans, solament sabia fer dibuixos. Ara, ja puc escriure: el meu nom, papà, mamà». Dels anys setanta vam consultar *Les cabretes i el llop* (La Galera) i sols s'hi usa *mare* com a vocatiu: «I totes les cabretes surten saltant i cridant: “mare, mare”!».

Literatura infantil dels anys vuitanta i noranta. Hem espigolat alguns llibres d'aquestes dècades i destaca l'absència de *papà* i *mamà*, tot i que podrien ser en alguns casos formes versemblants. En la traducció catalana de *L'escuma de la pesta*, de Mary Rodgers, a càrrec de M. A.

7. Aquestes obres foren: Marta MATA, *La casa d'en Pere* (Nova Terra); Col·lecció «Desplega Vela» (Ed. La Galera): F. CANDEL, *Avui començo a treballar*; J. M. ESPINÀS, *Els germans petits de tothom*; A. GARRIGA, *Anem a buscar un gos*; A. OLLÉ, *Què passa al meu poble?*; F. RIFÀ, *El sant de l'àvia*; E. VALERI, *La ciutat de les joguines*; Col·lecció «La Galera d'Or» (La Galera); J. COTS, *L'avet valent*; A. CUADRENCH, *Carta per al meu amic*; A. OLLÉ, *Una cullereta a l'escola*; Col·lecció «Jardí d'infants» (Estela); C. ZENDRERA, *La gota d'aigua*; M. FERRÉS, *Nadal*; Col·lecció «Llibres Infantils» (Estela): A. BUTEL, *El cabridet va al mercat*; A. DELETAILLE, *La capsa del sol*; P. FRANÇOIS, *Anna M. fa els encàrrecs*; R. ZIMMNIK, *Els timbalers* (Lumen); M. WATTS, *Això teu, això meu* (Lumen); G. RODARI, *En Gip dins el televisor* (Lumen); L. LIONNI, *Neda-que-neda* (Lumen); J. BRUNHOFF, *Babar i els seus fills* (Aymà).

Oliver (La Magrana, 1987), tot i ser els protagonistes de família rica, sols trobem oscil·lació entre els vocatius *mama* i *mare*. El mateix any, en un llibre de lectura per a primària (*La Nau*. Llibre de lectura, Vicens Vives), només trobem la variant *mare*: «La Núria mira sota el coixí. La rateta li ha portat caramels. Mare!, mare! mira... la rateta m'ha portat caramels».⁸ En canvi, en la traducció de *En Harry es canvia de casa*, de Chris Powling a càrrec d'A. Gasol (Timun Mas, 1993), només trobem el vocatiu *mare*, com també és el cas en *La Clara i en Daniel se'n van a dormir* de R. M. Tort (La Galera, 1988), i a *Els ratolins a la platja* de Haruo Yamashita (Aliorna, 1988). Ja en els anys noranta i en el segle XXI, hem repassat el suplement infantil de «Cavall Fort», «El tatano», i sols hi trobem la variant *pare*. També en els anys noranta trobem la variant *mama* a *Algú segueix la Lili* de Dominique de Saint Mars (La Galera, 1997), i a tots els altres volums en què el protagonista central és Lili.

Literatura per a adults. En la literatura per a adults apareix repetidament *papà* i *mamà* per representar sectors de classe alta i mitjana alta, com en els exemples següents:

(18) La descripció d'estudiants fills de la classe dirigent barcelonina, per part de Josep Pla (*El quadern gris*, 569): «Visca l'avi! —vociferava un altre fill de papà, lúgubrement encara».

(19) La descripció de la classe alta terrassenca per part de Jaume Cabré:
 —«No trobes que ets massa ganàpia per estar-te sense fer res als trenta anys?
 —Trenta-cinc, papà, i no paro d'estudiar
 —Deixa'l que estudiï —la veu beneïda de mamà Amèlia»
 Jaume CABRÉ, *El llibre de Feixes*, Barcelona, GEC, 1996.

(20) La descripció de Juan Antonio Samaranch, un dels catalans més poderosos del franquisme barceloní i del període democràtic:

8. Altres obres consultades on sols trobem *mare* són: *El germà gran* de Mercè Company (La Galera, 1985), *Tanit* de Núria Albó (Cruïlla, 1984), *El Massagran al Pol Nord* de Folch i Camarasa (Casals, 1984), *Com un xiprer* de Francesc Sales (Columna, 1991) i *Els tillers de Mostar* (Barcelona, Columna). L'única novella on s'usa *mamà* és *17 anys, primer viatge a Itàlia* d'Oriol Vergés (Barcelona, Columna).

«Només en l'etapa de joventut el lector topa amb un individu més aviat mediocre, fàcil de confondre amb qualsevol dels fills de papà de la postguerra barcelonina» (E. VILA: *L'home que recollia margarites*, «Avui», 3-VI-99). També trobem *Fills de papà*, en l'encapçalament d'un capítol d'un llibre que descriu l'elit social catalana (CULLELL I FARRAS, 2001).

La tria de *mamà i papà* sembla, doncs, una innovació arribada al final del segle XIX, i que part de la intel·lectualitat i de la classe mitjana i mitjana alta catalana usà amb profusió. Josep Pla en la seva correspondència amb el seu germà (*Cartes a Pere*), empra repetidament *papà*. Per exemple (14-XI-1923): «hauries de mirar de temptejar el papà i la mamà i de veure com cauria la meva carta». El mateix Pompeu Fabra, en la correspondència o diàlegs amb les filles usa la forma *mamà o papà*. Així ho podem deduir tant de les memòries de Carola Fabra recollides per M. R. Piñol (1991), com mostrem en el fragment 21, com de la versió del gendre de Fabra, en una carta del primer del 28 de gener de 1949, adreçada a Joan Coromines («Avui», 11-I-1999), com mostrem en el fragment 22:

(21) (p. 124) «Però quan vam marxar, que ens van acompanyar a l'estació, jo li vaig dir a la meva mare: “fixa't el papà, com abraça aquests nens, quants petons els fa” (...)».

(p. 124-125) «Quan ells van arribar a casa, el meu pare es va asseure en un sofà i va dir a la meva mare: “potser que em portis una mica d'aigua de Vichy, perquè em sembla que el dinar no se m'ha posat massa bé”. Però ja no la va poder arribar a beure, perquè quan la mamà l'hi va portar, ja el va trobar mort en el sofà».

(22) «Pujà les escales de pressa, amb ganes d'arribar al pis i reposar-se. Va treure's el capell, i demanà un vas d'aigua. La mamà va portar-l'hi i quan anava a sortir del menjador sentí el vas que queia: el papà ja era mort».

Maria Aurèlia Capmany, l'escriptora barcelonina, en narrar un episodi de la vida del seu pare en la primera meitat del s. XX, a la *Maternitat de Barcelona*, esmenta que empraren *papà*:

(23) «Les criatures en veure el pare van començar a cridar amb alegria: ¡Papà! ¡Papà!» (*Això era i no era*, Planeta, 1989)

Un altre autor barceloní com Capmany, J. M. Espinàs, també usa *papà* en la seva versió del llibre *Avis i néts. Manual d'ús* de Piem (La Campana, 1992). La família francesa de l'original té un alt nivell cultural de manera que és versemblant la tria que fa el traductor. Finalment Xavier Rubert de Ventós, representant de la burgesia il·lustrada barcelonina, també usa *papà* («El País», 18-III-1999):

(24) «Allò que ens fa més addictes al papà i a la mamà és allò que va fer aquesta espècie més lliure que les altres».

En canvi, en la literatura popular i de zones de Catalunya allunyades de Barcelona, trobem sols la variant *mama*: com en aquesta expressió d'Altafulla (*Literatura oral...* 1985, p. 11): «Que ve la mama, que ve la mama. Si la mama ve, que vingui».

En els materials del final del segle xx i inici del XXI la presència majoritària és la de *mama* i *mare*. Així, per exemple, sols apareix *mama* com a vocatiu, a la sèrie de còmic d'Horacio Altuna que publica diàriament «El Periódico de Catalunya» i que es titula significativament «família tipus». Així mateix, en el llibre *Jo també sóc catalana* de Najat El Hachrmi (Columna, 2004), en la contraportada apareix la pregunta: «Jo sóc català, mama?».

5.4. *Els materials publicitaris i audiovisuals*

Materials publicitaris. Si examinem els materials publicitaris o diferents còmics, el domini de *mama* és també abassegador en els anys noranta i ja en el segle XXI. El RACC, posem per cas, convidà els fills dels socis a fer-se'n també: «*Papa, demana'm el carnet del RACC*» (novembre del 1996). La Caixa de Catalunya féu una campanya amb el titular «*La meva mama m'escolta*» (1996). El Corte Inglés encapçalava la publicitat per al dia de la mare amb el titular «El millor per a la mama» («Avui», 30-IV-2000). Així mateix també en els anys noranta,

«La Caixa» endegà una campanya de publicitat amb pòsters que representaven una família dibuixada per un infant. A sota del dibuix dels pares de la família, apareixien els seus noms escrits amb traços infantils que deien *papa* i *mama*. Caprabo en una campanya publicitària per al dia de la mare («La Vanguardia», 30-IV-2005) deia, en boca d'un infant d'un any i mig, dos anys: «...li..ci..tats, *mama*». En un anunci de Gallery Hotels de Pedralbes Centre de Barcelona (abril 2006), apareix un text escrit amb traços infantils que diu: «Mama, torna aviat». Les Joventuts Socialistes de Catalunya, el 2001, encapçalaren el prospecte d'unes jornades sobre polítiques juvenils amb l'interrogant: «T'estaràs sempre a casa de la *mama*?». Finalment en una campanya de publicitat de la protecció vial (TV3, 31 d'agost del 2006), un infant, que no sabia que havia perdut la mare en un accident, deia al seu pare desconsolat: «Papa, per què plores?» Una rara excepció a aquest domini de la variant *mama* fou la campanya de *Gas Natural* amb la crida «*Mamà estic gelat*», absolutament paral·lela a la campanya en castellà, on s'usà també *mamá* («La Vanguardia», 25-X-1993). Una opció poc freqüent és la neutralització de les connotacions socials mitjançant el recurs a la forma no marcada. Així la cadena de supermercats Caprabo publicava el 2003 un fullet bilingüe català/castellà adreçat als pares de nadons. En la versió castellana, l'escrit era encapçalat amb «Queridos papás», mentre que en la versió catalana hi deia: «Estimats pares».

Materials audiovisuals. Des dels vuitanta, la TVC, l'organisme més influent en la formació del col·loquial elaborat (o, millor dit, versemblant) dels mitjans de comunicació, optà per les formes *pare* i *mare* com a no marcades i aconsellà recloure *mama* i *papa* al llenguatge infantil. Aquesta pauta és la que David Paloma observà en el català col·loquial de les sèries de producció aliena de Televisió de Catalunya, on «s'alternen les solucions *mama/mare* i *papa/pare*. La CNL (Comissió de Normalització Lingüística) remarca que *papa* i *mama* només són vàlides en el llenguatge infantil» (PALOMA, 1997: 126-127). Ara bé, quan un adult com un dels dos investigadors de la sèrie *Simon & Simon*, tots dos detectius en edat adulta, havia de telefonar a la seva mare optava per la variant *mama*. Així mateix l'obra

còmica de Joan Guasch («La Vanguardia»: 31-VII-98), representada a Barcelona, es titulava *Papa, caca*. A la sèrie de producció pròpia *Plats Bruts* (2002-2004) s'emprà habitualment *mama*.

En canvi, en els materials audiovisuals anteriors als vuitanta que hem pogut consultar en català central, trobem *papà* com a vocatiu. Es tracta del film *L'advocat, el batlle i el notari* (1969) de l'actor barceloní Joan Camprubí, àlies Capri, «considerat molt natural i versemblant en la parla» (ESCAMILLA I ROSALES, 1998: 37-45). *Papà* hi és emprat per un treballador que té cura de les foques del zoo de Barcelona, ús que trenca l'associació d'aquesta variant amb classe alta o mitjana alta.

CONCLUSIONS

Hem examinat els principals factors que expliquen l'ontogènesi i la filogènesi de les diferents variants de la variable (progenitor/a) com a vocatiu en català central barceloní. Hem hagut de recórrer a fonts d'informació innovadores ja que la dialectologia geogràfica proporciona dades insuficients per a l'enfocament sociolectal que adopta aquest estudi. Les variants investigades (*mamà*, *mama* i *mare* i els seus equivalents masculins) mostren despertar una gran consciència metapragmàtica entre els parlants. Tant la variant *mamà* com *mama* estan marcades (i ridiculitzades) socialment i indicien la pertinença a sectors d'elit o esnobs i a sectors populars respectivament, mentre que la variant *mare* és la forma neutra, no marcada.

L'examen de les dades provinents d'enquestes a estudiants universitaris, de literatura infantil i d'adults, de materials publicitaris i periodístics i de materials lexicogràfics des del començament del segle xx, permet afirmar que *mamà* va tenir un procés d'expansió al Principat o, si més no, a l'àrea d'influència barcelonina, fins a la guerra civil: hem aportat proves que la forma *mamà* fou usada per sectors de classes mitjanes i altes, fins i tot de la petita burgesia, que s'han socialitzat o han residit força temps a Barcelona. El grup dirigit per J. M. Folch i Torres, o els mateixos Pompeu Fabra i Josep Pla són exemples d'aquests sectors relativament esnobs de la Catalunya d'abans de la guer-

ra civil que usaven *mamà*. D'altres sectors coetanis com Joan Coromines, en canvi, estigmatitzen durament aquesta variant com a espúria a la llengua.

Els materials consultats mostren una minva de la variant marcada *mamà* durant la llarga postguerra i en el període postfranquista, en què han passat a usar-se *mama* i *mare*, la forma menys marcada. Probablement la variant *mamà* ha declinat a causa de les seves connotacions elitistes i alhora per les seves connotacions castellanques, motivades per la seva coincidència formal amb la llengua veïna. Aquesta doble pressió uniformitzadora hauria aconseguit d'aquesta manera reduir la diversitat sociolectal interna de la llengua.

Caldria examinar aquesta variable (progenitor/a) en altres zones del domini lingüístic per tal de començar a dibuixar mapes sociolectals, fins ara gairebé del tot inexistents.

EMILI BOIX-FUSTER
Universitat de Barcelona

BIBLIOGRAFIA

- A. M. BADIA, L. PONS i J. VENY (1993): *Atlas lingüístic del domini català. Qüestionari*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- J. BALLART (2002): *Saying Catalan Words in Spanish: Social Representations of Xava Catalan*, «Hispanic Research Journal», núm. 3, 3, ps. 191-208.
- M. BARBAL (1999): *Carrer Bolívia*, Barcelona, Edicions 62.
- J. BRUNER (1985, or. 1983): *La parla dels infants. Com s'aprèn a fer servir el llenguatge*, Barcelona, Eumo.
- J. CORBELLA (1993): *Una relació: pares i fills*, Barcelona, Columna.
- P. CULLELL i A. FARRÀS (2001): *L'oasi català. Un recorregut per les bones famílies de Barcelona*, Barcelona, Planeta.
- A. FARGAS *et al.* (1996): *Primer diccionari*, Vic, Eumo.
- A. FERRER (1973): *Rondaies menorquines (vol.I)*, Palma de Mallorca, Moll.
- Literatura oral al Baix Gaià* (1985): Altafulla, Estudis Altafullencs.
- J. M. FOLCH I TORRES (1925): *L'anell de prometatge*, Barcelona, Baguñà.
- J. M. FOLCH I TORRES (1934): *Les formidables aventures de Pere Fi*, Barcelona, Baguñà.
- J. M. FOLCH I TORRES (1954): *La senyoreta de Casa-Just*, Barcelona, Baguñà.

- J. M. FOLCH I TORRES (1962): *Memòries d'una nena. Antologia de pàgines viscudes. Nova selecció*, Barcelona, Selecta, ps. 28-32.
- E. GOFFMAN (1974): *Frame Analysis. An Essay on the Organization of Experience*, Nova York, Harper & Row.
- W. LABOV (1994): *Principles of Linguistic Change. Volume 1. Internal Factors*, Oxford, Blackwell.
- J. LACREU (dir.) (1996): *Diccionari valencià*, València, Generalitat Valenciana/Bromera.
- J. MAIDEU (1992): *Llibre de cançons. Crestomatia de cançons tradicionals catalanes*, Vic, Eumo.
- R. LIPPI-GREEN (1997): *English with an Accent. Language, Ideology and Discrimination in the United States*, Londres, Routledge.
- I. MONSÓ (2004): *Marxem, papà. Aquí no ens hi volen*, Barcelona, La Magrana.
- Nou diccionari escolar de la llengua catalana* (2004): Barcelona, Grup Promotor-Santillana
- B. MONTOYA (1996): *Alacant, la llengua interrompuda*, Paiporta, Denes.
- D. PALOMA (1995): *El català col·loquial a les sèries de producció aliena de Televisió de Catalunya*, treball de recerca, Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Filologia Catalana.
- D. PALOMA (1997): *El català col·loquial a les sèries de Televisió de Catalunya*, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Filologia Catalana.
- PIEM (1992): *Avis i néts. Manual d'ús*, Barcelona, La Campana.
- R. M. PIÑOL (1991): *Pompeu Fabra, el meu pare. Records personals de Carola Fabra*, Barcelona, La Campana.
- J. PLA (1992): *Cartes a Pere*, Barcelona, Destino.
- J. POMARES (1997): *Diccionari del català popular i l'argot*, Barcelona, Edicions 62.
- J. PUJADAS (2005): *Joan Corominas, una vida al servei de la llengua i del país*, «Revista de Catalunya», núm. 203, ps. 31-44.
- L. QUINTANA TRIAS (2000): *La paradoxa del majordom. Guia pràctica per reconèixer un esnob (i no tornar-s'hi)*, Barcelona, Edicions 62.
- J. RAFEL (1996): *Diccionari de freqüències. Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- J. ROBINSON (1979): *Sociolingüística i variació semàntica en català*, dins J. BRUGUERA i J. MASSOT (eds.): *Actes del cinquè col·loqui internacional de llengua i literatura catalanes. Andorra 1-6 d'octubre del 1979*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, ps. 619-637.
- L. ROSÀS (2004): *Les variants fonètiques de que/què a Barcelona i les seves regionalies*, treball de curs no publicat, Universitat de Barcelona, Departament de Filologia Catalana.

- E. ROSCH (1975): *Cognitive representations of semantic categories*. «Journal of Experimental Psychology», núm. 194, ps. 192-233.
- M. T. ROVIRA. i M. del C. RIBÉ (1972): *Bibliografía histórica del libro infantil en catalán* (fins al 1939), Madrid, Asociación Nacional de Bibliotecarios, Archiveros y Arqueólogos.
- E. ROULET (1997): *Poliphony*, dins J. BLOMMAERT, J. O. ÖSTMAN i J. VERSCHUEREN (eds.): *Handbook of Pragmatics*, Amsterdam, Benjamins.
- S. RUSIÑOL (1949): *La gente bien*, Barcelona, Selecta.
- V. SALVADOR (1989): *La metàfora nostra de cada dia*, «Límits», núm. 6, ps. 23-41.
- A. SÀNCHEZ *et al.* (1989): *Argot barceloní*, Barcelona, Parsifal.
- B. B. SCHIEFFELIN *et al.* (eds.): *Language Ideologies: Practice and Theory*, Nova York, Oxford University Press.
- SEMPRONIO (2001): *Folch i Torres, olvidado*, «La Vanguardia», 12-I-2001.
- M. SILVERSTEIN (1981): *The Limits of Awareness*, «Working Papers in Sociolinguistics», núm. 84, Austin, Southwest Educational Development Library.
- C. SINNER (2002): *The construction of identity and group boundaries in Catalan Spanish*, dins A. DUSZAK (ed.): *Us and Others*, Amsterdam/Philadelphia, Benjamins, ps. 159-185.
- C. SINNER (2004): *El castellano de Cataluña. Estudio empírico de aspectos léxicos, morfosintácticos, pragmáticos y metalingüísticos*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag.
- Televisió de Catalunya (1995): *El català a TV3: llibre d'estil*, Barcelona, Eds. 62.
- Televisió de Catalunya (1997): *Criteris lingüístics sobre traducció i doblatge*, Barcelona, Eds. 62.
- G. THOMAS (1991): *Linguistic Purism*, Londres, Longman.
- F. TORRENT (1998): *Gràcies per la propina*, Barcelona, Columna.
- J. TORRENTS (1961): *Vida i acudits d'en Toreski*, Barcelona, Miquel Arimany.